

**XV–XVII ƏSR QƏRBİ AVROPA ELÇİLƏRİNİN
AZƏRBAYCANDA QARŞILANMASI
SƏYYAH GÜNDƏLİKLƏRİNDƏ****S.Ç.ƏYYUBOVA**

*Qonaq ya dost olsun və yaxud düşmən,
Gərək layiqincə hörmət edəsən.*

Əbu Şükür

İkinci dəfə müstəqillik qazanmış və artıq dünya dövlətləri birliyinin tam bərabərhüquqlu üzvü kimi ictimai, iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrini dürmadan genişləndirən Azərbaycan xalqı sivil, hüquqi dövlət quruculuğuna başlamışdır. Bu baxımdan iqtisadi-siyasi tariximizin bütün sahələrində olduğu kimi, ictimai-mədəni həyatımızın da tarixi keçmişini yenidən araşdırmaq, dərin-dən tədqiq edib bütün gerçəkliyi ilə bugünkü və gələcək nəsillərə çatdırmaq müasir dövrümüzün ən aktual tələbinə çevrilmişdir. Belə ki, «hər hansı bir ölkə tarixinin əsas məzmunu, onun dünya mədəni ünsiyyətində iştirak dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsidir. Xalqın etnoqrafik məişəti və hətta təbiətinin zənginliyi bu halda yalnız ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Bu məsələ üçün əsasən ölkənin coğrafi mövqeyi, onun torpaqlarına daxil olmanın mümkünlüyü və bu ölkənin ticarət yollarında yerləşməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir» (2, s.7).

Orta əsrlərdə Azərbaycana gəlmiş Qərbi Avropa səyyahlarının yol gündəliklərindəki azərbaycanlıların qonaq qarşılamaq mədəniyyətinə dair məlumatlarını araşdırarkən milli mənəvi adət-ənənələrimizin sonralar islam mədəniyyəti zəminində inkişaf etməsini və onun regional kollektivin yaradıcı fəaliyyətinin dəyərləri olmasını nəzərə almaq lazımdır. Çünki coğrafi-siyasi, habelə inzibati-tarixi mövqedən Şərq ölkəsi olan Azərbaycan və onun yerli sakinləri azərbaycanlılar dünya xalqları ilə çoxəsrlik qarşılıqlı mədəni inkişaf prosesində iştirak etmişlər. Belə ki, islam əxlaqına, elm və mədəniyyət şəbəkəsinə qoşulan ölkə kimi təşəkkül tapan Azərbaycan və eyni zamanda türk xalqları ailəsindən olan azərbaycanlılar türk dünyasında baş verən universal səciyyəli mədəni yaşayış normalarından kənar qala bilməzdi.

XV əsrin ilk illərində Azərbaycanın cənub torpaqlarından əvvəlcə monqollar, sonra isə Teymurun qoşunları çıxarıldı. Köçəri zadəgan əmirlərinin başçılığı ilə Qaraqoyunlu (1410-1467) və Ağqoyunlu (1467-1499) padşahlıqları yarandı. XV əsrin 30-80-ci illərin-

də Azərbaycanın ictimai-siyasi mühitində baş verən sabitlik xalqımızın mədəni həyatında da canlanmaya səbəb oldu. Şəhərlərdə dağıdılmış binalar bərpa olunur, yeni məscidlər, saraylar, bazarlar, karvansaralar tikilir, elm, ədəbiyyat, incəsənət inkişaf edir, sənətkarlıq və ticarət yüksəlir. Azərbaycanın şöhrəti yenidən getdikcə Avropanın ən uzaq ölkələrinə yayılır. İtaliya, Portuqaliya, İspaniya, İngiltərə, Fransa, Almaniya, Hollandiya və digər ölkələrdən müxtəlif tapşırıqlarla Azərbaycana göndərilən rəsmi dövlət elçilərinin – missionerlərin, diplomatların, tacirlərin, səfirlərin gəlişi durmadan artır. Qərbi Avropa dövlətləri ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı hərbi və ticarət əlaqələri yaradılır. Bəs rəsmi dövlət elçiləri Azərbaycanda hansı etik qaydalara əsasən və necə qarşılanırlar?

Görkəmli səlcuq sultanları Alp Arslanın (1063-1072) və Məlik Şahın (1072-1092) vəziri olmuş Həsən ibn Əli Xacə Nizamülmülk (1017-1098) XI əsrin məşhur tarixi-ədəbi abidəsi olan «Siyasətnamə» əsərində səfirlərin qarşılanmasına dair etik qaydaların nəzəri konsepsiyasını hazırlamışdı. Müəllif «Elçilərin gəlməsinin mənası və onların işlərini nizama salmaq haqqında» fəslində belə yazır: «Sərhəd vasitəsilə tapşırmaq lazımdır; xaricdən kim gəlsə, dərhal çapar göndərüb xəbər verməlidir ki, kimdir, haradan gəlir, neçə piyadadır, yaraq və təmtəraqları necədir, nədən ötrü gəlir... (elçilərə – S.Ə.) Məsul bir adam qoşmalıdır ki, onları müəyyən şəhərə çatdırsın, orada bir inanılmış adama tapşırınsınlar ki, onları o biri şəhərə və qəsəbələrinə gədər müşayiət etsinlər, bu minvalla aparıb dərğaha yetirsinlər. Onlar harada düşsələr hörmətlə qəbul etməklə, yaxşı yedirib-ıçırtməli, hörmətlə də yola salmalıdırlar. Qayıdanda da belə rəftar edilməlidir. Onlara yaxşı, pis nə etsələr, şahlarına edilmiş kimi sayılar. Şahlar isə həmişə bir-birinin hörmətini yüksək tutmuş, elçilərini isə nəvazişlə qarşılamışlar. Beləliklə, öz qədir-qiymətlərini, şan-şöhrətlərini də artırmışlar». (4, s. 93)

Elçilərin psixoloji xüsusiyyətini, əxlaqi, mənəvi keyfiyyətini, intellektual səviyyəsini və sosial mənşəyini xarakterizə edən Nizamülmülk yazır: «...elçilər nəhayət dərəcədə eyib axtaran olurlar, hər şeyə fikir verərlər, şahlıqda və ölkədə nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu yadda saxlayırlar, yeri gəldikdə isə şahların eybini söyləyərlər» (4, s.93). «Elçiliyə o adam yarayır ki, şahlara xidmət etmiş olsun, dilli-dilavər olsun, artıq söz söyləməsin, çox səfər etmiş, hafizəli, uzaqgörən olsun və hər bir elmdən xəbəri olsun, qəddi-qamətli, yaraşlıq olsun, alim və qoca olsa daha yaxşı olar... Əgər mərd, igid, qoçaq, at çapmağı, qılınc oynatmağı yaxşı bacaran adam göndərilərsə, daha doğru olar, onlara elə görünsün ki, guya bizim adamların hamısı belədir! Elçi şərəfətli, əsl-nəsibli olsa daha yaxşıdır, çünki belə adamın hörməti də çox olar». (4, s.96).

XV-XVII əsrlərdə Avropa dövlət rəhbərlərinin Azərbaycana göstərdiyi maraqla əlaqədar ölkəmizə göndərdikləri elçilərin yol gündəliklərində qələmə aldıkları, mövzumuzla bağlı məlumatları araşdırmazdan əvvəl Avropa dövlətlərinin ictimai-siyasi vəziyyəti-

nə nəzər salmaq. Çingiz xanın yaratdığı qüdrətli monqol imperiyasının işğalçı zərbələri altında bir çox Asiya və Şərqi Avropa dövlətlərinin dağıdılması və əhalisinin amansızcasına qırılması, XIII əsri Asiya və Avropa xalqları yaddaşına dünyanın düçar olduğu böyük sarsıntılar və fəlakətlər əsri kimi həkk edir. Şərq ölkələrinə qarşı katolik kilsəsinin təşkil etdiyi xaçlı yürüşləri hələ davam etdirilsə də xaçlı-cəngavərlər səlcuq türkləri və Misir məmlükləri tərəfindən məğlubiyyətə uğradılırdı. Bu hadisələr öz növbəsində Avropada feodal pərakəndəliyinin sürətlə aradan qaldırılmasına və mərkəzləşmiş feodal dövlətlərinin formalaşmasına müəyyən təsir göstərir.

Feodalizm cəmiyyətinin iqtisadi-siyasi inkişafı ilə yanaşı ictimai həyatında yeni ideoloji dünyagörüşün formalaşması bir çox Avropa ölkələrində mərkəzləşmiş dövlətin yaranması prosesinə təkan verir və bu siyasi yüksəliş nəticəsində dövlət hakimiyyəti tədricən sivil monarxiya quruluşu formasına keçir. Avropa ölkələrində gedən ilkin kapital yığılımı prosesi sayəsində XV əsrin ortalarından XVII əsrin ortalarında davam edən Böyük Coğrafi kəşflər dövrü başlayır. Yeni ticarət yollarının və ölkələrin kəşfi, eləcə də həmin ölkələrə müstəmləkə münasibəti bəslənməsi və onların təbii sərvətlərinin talan edilməsi bu prosesin inkişafına müsbət təsir göstərir, bu da kapitalizm müstəmləkə sisteminin yaranmasının və dünya ticarət bazarlarının formalaşmasının əsasını qoyur. (5, s.54)

Şərq dövlətləri ilə ticarət aparən Qərbi Avropa ölkələri Şərqdə baş verən hadisələri, xüsusilə də Əmir Teymurla Osmanlı Türkiyəsi arasında gedən münaqişələri diqqətlə izləyirlər. Belə ki, XIV əsrin sonlarında müstəmləkəçilik siyasətinə qədəm qoyan və Kanar adalarını işğal edərək Portuqaliyanı ələ keçirməyə çalışan Kastiliya Əmir Teymurla əlaqə yaradan ilk Avropa dövləti olur. Kastiliya kralı III Enrikenin ikinci dəfə Əmir Teymurun sarayına göndərdiyi İspaniya səfirləri – ilahiyyatçı-rahib Alfons Paes de-Sankta Maria, Ryui Qonzales de-Klavixo və Qomes de-Salasar 1403-cü il mayın 21-də Kadis limanından Səmərqəndə yola düşürlər.

Azərbaycan torpaqlarından keçən ispan səfirlərinə azərbaycanlıların göstərdiyi qonaqpərvərlik haqqında Klavixo yol gündəliyində belə yazır: (1403-cü il iyunun 20-də – S.Ə.) «Bazar günü səhər biz, Santgellan (Zəngilan güman olunur – S.Ə.) adlanan bir kəndə yetişdik və Tusələr adlanan başqa kənddə nahar etdik. Bu kənddə Turkomandan adlanan tayfa məskunlaşmışdı... Bu kəndlərin hər birindən yemək-içmək gətirir və elçiləri qonaq edirdilər. Orada belə bir adət var; elçilər gələn zaman, onlar atdan düşməli və onlar üçün haradasa çöldə, bir kölgəlikdə salınmış xalçalar üstündə oturmaldırlar; sonra isə dərhal hər evdən kimi çörək, kimi küpələrdə qatıq və adətən onların düyüdən, yaxud qarğıdalıdan hazırladıkları başqa yeməklər gətirirlər; əgər onlar (elçilər – S.Ə.) qalmaq istəsəydilər, bu zaman onlara çoxlu ət verirlər; indi onlara verdikləri yemək-içmək isə yalnız onları qarşılamaq üçün idi». (8, s. 55)

Venesiya Respublikası senatının qərarı ilə Ağqoyunlu dövlətinə səfir təyin olunmuş Ambrocco Kontarini səfirliyin ruhanisi və

katibi Müqəddəs ata Stefan Test, tərcüməçi Dmitri Setinski və iki xidmətçi – Matvey Berqamski və macarıstanlı İoann Unqaretto ilə birlikdə 1473-cü il fevralın 23-də Azərbaycana yola düşür. Ambrocco Kontarini «Səyahətnamə»sində Uzun Həsənin sarayında qarşılanmasını belə təsvir edir: «(Oktyabrın – S.Ə.) 30-da İsfahan şəhərinə gəldim və burada İosafat Barbaro ilə görüşdüm. Bu zaman Uzun Həsən də orada idi. Bu arada mənim gəlişim barəsində məlumat alan Uzun Həsən müxtəlif həyatı azuqələrdən mənə sovqat göndərirdi.

1474-cü il noyabrın 4-də o, (Uzun Həsən – S.Ə.) öz qulamları vasitəsilə mənə cənab İosafat Barbaro ilə birlikdə yanına gəlməyi buyurdu. Biz onun olduğu otağa daxil olduqda onu, yəqin ki, çox görkəmli olan səkkiz əyanın əhatəsində gördük. Ölkənin adəti ilə mən ona təzim etdim və Şöhrətli Respublikanın adından öz səfirliyimin məqsədini bildirdim və mənə verilmiş etimadnamə fərmanını ona təqdim etdim. Məni dinləyərək, o qısa cavab verdi və onu bu ölkəyə gətirən vəziyyətə görə az qala üzr istəyirmiş kimi, sonra xatırladığım həmin əyanların yanında, xalça üstündə oturmağı mənə əmr etdi. Bunun ardınca bizə, o yerin adəti ilə hazırlanmış və ümumiyyətlə olduqca dadlı, çoxlu cürbəcür xörəklər verdilər. Biz onlardan daddıq, o Alihəzrətlə vidalaşdıq və öz mənzilimizə qayıtdıq» (3, s.53; 6, s.111-112, 8, s.83).

«Noyabrın 6-da o, yenə bizi yanına çağırmağa adam göndərirdi və kiçik bir çay kənarında, vadidə, ən gözəl yerdə tikilmiş Sarayının əksər otaqlarını mənə göstərməyi buyurdu. Bu otaqlardan biri tağ şəklində tikilmiş və orada bu sarayın inşaatçısı Uğurlu Məhəmmədin Sultan Buzoku kəndirlə sürüyüb boynu vurulmağa aparması təsvir edilmişdi. Bundan sonra o Əlahəzrətin əmri ilə biz cürbəcür şirniyyatlara qonaq edildik və sonra bizə öz mənzilimizə getməyə icazə verildi» (3, s.53-54).

«Noyabrın 25-də Uzun Həsən özünün bütün yaxın adamları və onların ailələri ilə İsfahandan Quma yola düşdü. O, qışı burada keçirmək niyyətində idi. Mən də həmçinin o Əlahəzrətin ardınca getməliydim və biz, bir neçə müddət bundan əvvəl mənim burarlardan tək getdiyim, gecələmək üçün açıq çöldə qaldığım həmin yerlərdən keçdik. Hər bir dayanacaqda dərhal səyyar bazarlar təşkil edilirdi, çünki bizim arxamızca gəlmək üçün özlərilə çörək və başqa zəruri azuqə ehtiyatları gətirən xüsusi adamlar göndərilmişdi» (3, s.55-56).

Ambrocco Kontarini Ağqoyunlu padşahı Uzun Həsən tərəfindən qayğıkeşlik və nəzakətlə qəbul edilməsindən danışarkən anlaşılmazlığa yol verərək yazır: «... у норту извиняясь в том, что обстоятельство привели его в эту страну...». Fikrimizcə, Uzun Həsən oğlu Uğurlu Məhəmmədin qiyamı ilə əlaqədar qədim Azərbaycan şəhəri olan İsfahana gəlməsinə görə Kontarinidən «az qala üzr istəyirmiş kimi» mülahizəsi həddindən artıq şişirdilmiş ifadədir. Çünki Uzun Həsən Venesiya səfirlərini Ağqoyunlu dövlətinin paytaxtı Təbrizdə deyil, məlum hadisə ilə əlaqədar İsfahanda qəbul etdiyinə görə yal-

nız təəssüfləndiyini söyləyə bilərdi.

1561-ci ildə İngiltərə kraliçası Yelizaveta Tüdorun (1558-1603) Səfəvi hökmdarı I Şah Təhmasibə (1524-1576) yazdığı məktubu gətirən Antoni Cenkinsonun Azərbaycan şəhərlərində qarşılanması barəsində «Səyahətnamə»sində yazır: «...avqustun 6-da yüklərimizi boşaldacağımız Şabran adlı yerə gəlib çatdıq. Burada mənim gəminin yükünü boşaltdılar və malları sahilə yıxdılar... Bu vilayətin hakimi Alkan Mirzə yanıma gəldi və mənimlə olduqca mehriban davrandı. Mən ona hədiyyə verdim və o, mənim mühafizəm üçün 40 silahlı adam təyin etdi. O, Şirvan kralından məlumat alana qədər onlar məni qoruyub saxlamalı idilər. Bu xəbər avqustun 12-də gəldi; Yola düşməyimiz üçün mənə və mənim yol yoldaşlarıma 45 dəvə, atlar hazırlanmışdı; buna görə də malları yükləyib avqustun 12-də yola düşdük və mən həmin ayın 18-də ... Şirvanın Şamaxı adlanan şəhərinə gəlib çıxdım. Bu gözəl kral şəhərində mənə otaq ayrılmış, yüklərimiz isə boşaldılmışdı. Səhəri günü (avqustun) 19-da mən Abdulla xan adlı (Şirvan bəylərbəyi Abdulla xan Ustaclı (1549-1565) – S.Ə.) kralın hüzuruna getmək əmri aldım... Avqustun 20-də mən onun hüzuruna getdim. O, məni nəzakətlə qarşıladı... mən ondan nahara dəvət aldım, bununla belə o, mənə özünün yaxınlığında oturmağı buyurdu... Kral və onun yaxın adamları çadırdə bardaş qurub oturmuşdular, lakin mənə belə oturmağın çətin olduğunu görən əlahəzrət kürsü verilməsini əmr etdi və mənə onun üstündə adət etdiyim kimi oturmağı söylədi... Nahar məclisinin sonunda kral mənə «Xoş gəldin» dedi... Sonra o məndən başqa yerlərə getmək niyyətində olduğumu və ümumiyyətlə mənim gəlişimin səbəbləri ilə maraqlandı. Ona cavab verdim ki, mən ülyahəzrət ingilis kraliçası həzrətləri tərəfindən Böyük Sufinin (I Şah Təhmasib - S.Ə.) yanına dostluq və ölkəsinə azad gəlmək haqqında xahişə göndərilmişəm ki, o, öz vilayətlərində ingilis təcirlərinə alış-veriş etmək üçün mühafizə vərəqələri versin, **(1,s.203; 3,s.109-110)** belə ki, əgər onun təbəələri də bizim ölkəyə gəlsələr onlara da eynilə belə vərəqələr veriləcəkdir; bu hər iki dövlətin şərəf və rifahına və hər iki ölkə təbəələrinin xeyrinə xidmət edəcəkdir; ...Mənim sözlərimi kral çox bəyəndi və dedi ki, o, nəinki mənim getməyimə icazə verəcək, hətta yuxarıda adı çəkilən Şamaxı şəhərindən 30 günlük məsafədə yerləşən Fars torpağındakı Qəzvin qalasında yaşayan Sufinin yanına məni müşayiət etmək üçün mənə mühafizə dəstəsi də verəcəkdir. **(1, s.204).**

Avqustun 24-də Abdulla xan Ustaclının dəvəti ilə onunla görüşə gedən Cenkinson bu dəfəki qəbulu belə təsvir edir: «Mən onun yanına səhər getdim, amma o hələ yataqdan qalxmamışdı... O buyurdu ki, mən, onun sarayının çoxsaylı zadəganları ilə qızılquşla ovdə iştirak edirəm və mənə bu ovun hər cür könülaçan gözəlliyini və əyləncələrini göstərsinlər. Bu da yerinə yetirildi və çoxlu durna ovlandı. Biz ovdən günorta saat 3-ə yaxın qayıtdıq. Kral bu zaman artıq yataqdan qalxmışdı və nahar yeməyinə hazır idi. Mən də həmçinin nahara dəvət olunmuşdum və mən kral çadırının girişinə

yaxınlaşıb və kralın qarşısına çatan zaman, onun saray adamlarından iki nəfər bu ölkənin dəbi ilə tikilmiş, çəpəki kəsilən və ətəkləri yerə dəyən iki paltarla məni qarşıladı. Paltarın biri ipək parçadan, digəri isə qızıl saplarla tikilmiş ipəkdən idi; onları mənə kral göndərmişdi. Onlar məni üst paltarımı çıxarmağa dəvət etdilər... yuxarıda deyilən iki paltarı əynimə geyindirdilər və məni kralın yanına apardılar. Mən ona təzim etdim və onun əlini öpdüm, bundan sonra kral məni özünə yaxın yerdə oturmağa dəvət etdi. Beləliklə, mən onun hüzurunda nahar etdim... Nahar qurtardıqdan sonra mən, o, zati-alidən, Sufinin (I Şah Təhmasibin – S.Ə.) yanına getməyimə buraxılış vərəqəsi verməsini xahiş etdim. O böyük lütfkarlıqla mənim getməyimə razılıq verdi və (Rusiyadan qayıtmış) öz səfirini və digər şəxsləri məni müşayiət etməyə təyin etdi. Yola düşdüyüm zaman o, mənə bütün ləvazimatı ilə təchiz olunmuş gözəl at bağışladı və bütün mallarımla birlikdə rüsumdan azad etdi» (1, s.204).

«...Həmin 1562-ci il oktyabrın 6-da mən öz səfər yoldaşlarımla Şamaxıdan yola düşdüm... və nəhayət biz oktyabrın 16-da Ərdəbil adlanan şəhərə çatdıq. Burada bizi indiki Sufinin (I Şah Təhmasibin – S.Ə.) atası (I Şah) İsmayıl tərəfindən müstəsna olaraq əcnəbilərin və digər səyyahların qalmasına kömək göstərmək məqsədilə, ağ daşdan tikilmiş karvansarada yerləşdirildilər; burada 3 gündən çox olmayaraq qalanların hamısına yemək-içmək, atlarına isə ələf verirlər... Biz oktyabrın 21-də Ərdəbildən yola düşdük... (1, s.206) beləcə 10 gün yol getdik və 1562-ci il noyabrın 2-də Böyük Sufinin sarayı olan həmin Qəzvin şəhərinə gəlib çatdıq. Mənə kral sarayı yaxınlığında mənzil ayrılmışdı və 2 gündən sonra Sufi yuxarıda deyilən Şirvan kralı Abdulla xanın oğluna, Şallı Mirzə adlı şahzadəyə məni öz yanına dəvət etmək əmri verir. O, Sufinin adından mənim necə güzəran keçirməyimi, səhhətimin necə olmasını soruşdu, gəlməyim münasibətilə məni salamladı və məni nahara dəvət etdi və mənə olduqca gözəl qonaqlıq verdi» (1,s.207).

Antoni Cenkinson Qəzvində Səfəvi sarayında qarşılanmasını belə təsvir edir: «(1562-ci il – S.Ə.) Noyabrın 20-də mənə, deyilən Sufinin başqa cür isə Şah Təhmasib adlanan hökmdarın hüzuruna getmək əmr olunmuşdu. Günorta saat üç radələrində, mən saraya getdim. Saray qapıları qarşısında mən atdan düşərkən, mənim ayaqlarım hələ yerə dəyməmiş, fars dilində başmaq adlanan, Sufinin özünün bir cüt ayaqqabısını ayaqlarıma geydirdilər. Sufi onları gecə namazına duran vaxt geyinir (onun adəti belədir). Bir ayaqqabısız xristian olduğum üçün, yaxud onların dediyi kafir, yeni imansız və mürtəd kimi bu müqəddəs torpağa ayaq basmağa qoymazdılar... Əlahəzrətə gətirdiyim hədiyyələri mənim qabağında aparmaq üçün onları saray qapıları yanında, saray xidmətçiləri arasında ayrı-ayrı əşyalara ayırdılar, çünki mən və mənim tərcüməçimdən başqa, nə mənim yol yoldaşlarımla, nə də xidmətçilərimin heç birinə saraya daxil olmağa icazə vermədilər. Mən o zati-alinin hüzurunda dayanaraq, onu münasib bildiyim tərzdə salamladım»

dım və kraliça həzrətlərinin etimadnaməsini hədiyyələrlə birlikdə ona təqdim etdim. O, mənim salamımı aldı, mənim hansı firəng ölkəsindən olduğumu və hansı işlərə görə gəldiyimi soruşdu. Mən ona cavab verdim ki, mən şöhrətli ingilis krallığının məşhur London şəhərindənəm və mən buraya İngiltərə kraliçası ülyahəzrət və lütfkar hökmdar Yelizaveta tərəfindən dostluq və bizim tacirlərin və bizim xalqın nümayəndələrinin Farsa (İrana) sərbəst gəlməsi haqqında və hər iki hökmdarın şərəfi naminə və hər iki dövlətin qarşılıqlı faydalanması naminə və onların təbəələrinin varlanması naminə bizim tacirlərin onun vilayətlərinə gəlməsinə və ticarət etməsinə, bizim malları gətirməsinə və fars mallarını aparmasına icazə verilməsi haqqında danışıqlar aparmağa göndərilmişəm... Sonra o, mənimlə dinə dair xeyli mülahizələr yürüdərək, mənim kafir, başqa sözlə desək mürtəd, yaxud müsəlman, yəni Məhəmməd şəriətindən olduğumu soruşdu. Ona cavab verdim ki, mən nə mürtədəm, nə də müsəlmanam, mən xristianam... «Sən beləmi etiqad edirsən?» - deyə Sufi məndən soruşdu. Mən cavab verdim ki, bəli. O dedi: «Ay səni mürtəd, bizim mürtədlərlə dostluğa ehtiyacımız yoxdur» və mənə (saraydan) çıxmağı əmr etdi. Mən sevindim, təzim etdim və çıxışa doğru getdim. Əlində qumla dolu qab olan bir nəfər arxamca gəlir və Sufi məni qəbul edən otaqdan başlayaraq qapıya qədər saray boyu mənim getdiyim bütün yola qum səpirdi (1,s.208-209).

Cenkinsonun Səfəvi hökmdarı I Şah Təhmasiblə apardığı danışıqlar iqtisadi, siyasi və ictimai amillər tam uğursuzluqla nəticələnir. Belə ki, Cenkinsonun özünün dediyi kimi onun gəlişindən 4 gün əvvəl türk sultanı Süleyman Qanununin elçisi Şahqulu bəy Qacar sülh müqaviləsi bağlamaq üçün Qəzvinə gəlmiş və hər iki dövlət arasında təntənəli surətdə saziş imzalanmışdı. Bununla yanaşı Qəzvinədə olan türk tacirləri səfirə deyirdilər ki, Cenkinsonun gəlişi onların ticarətinə çox ziyan vuracaq, buna görə də Şah Təhmasib Cenkinsona yaxşı münasibət göstərməsin. Eyni zamanda Şah Təhmasibin yaxın adamları və müşavirləri də onu inandırırıdılar ki, Sultan Süleymanın düşməni olan dövlətin elçisini layiqincə qəbul etməsin və ona imtiyazlar verib hədiyyələrlə yola salmasın. Çünki belə hərəkət indicə onunla sultan arasında birlik və dostluq haqqında bağlanmış müqavilənin pozulmasına səbəb olur. Həm də «deyirlər ki, ölkələri bu qədər uzaq olan kafirlərlə dostluq etməyə onun nə ehtiyacı, nə zərurəti var» (1,s.210).

«Moskva» kompaniyasının 1568-1574-cü illərdə Londondan İrana ezam etdiyi beşinci ekspedisiyanın üzvü Cefferi Deket Şah Təhmasibin qəbulu barəsində daha doğru məlumat verir: «Əgər nə zamansa hər hansı əcnəbi-xristian şahın hüzuruna gəlsə, o Farsda (İranda – S.Ə.) tikilmiş bir cüt yeni ayaqqabını geyməlidir və o saraya daxil olan yerdən başlayaraq onun şahla danışacağı yerədək döşəməni elə qazırlar ki, elə bil bura qum səpilmiş cığırdır. Şah əcnəbi ilə danışanda həmişə qəbul zalının yuxarı başında oturur; əcnəbi getdikdən sonra, qum səpilmiş cığır yığışdırılır və döşəmə ye-

nə də hamarlaşdırılır» (1,s.256).

Qolşteyn-Qottop hersoqu III Fridrixin (1616-1659) Səfəvilər sarayına göndərdiyi səfirlik 1636-cı il dekabrın 30-da Şamaxıya gəlir. Səfirliyin katibi və məsləhətçisi olan görkəmli alman alimi Adam Oleari Azərbaycan şəhərlərində qonaqların qarşılmasına xüsusi fəsillər ayırmışdır. Oleari «Səyahətnamə»sinin «Biz Şamaxı qarşısında necə qarşılandıq və bu şəhərə necə aparıldıq» fəslində xarici dövlət səfirlərinin Azərbaycan dövlət rəsmiləri tərəfindən qəbul edilməsi mərasimini ətraflı təsvir edərək yazır: «Biz şəhərdən 2 mil aralıda olduğumuz zaman qarşımıza gələn piyada qasid səfirlərimizə bəyan etdi ki, Xan onları əziz qonaqları kimi gözləyir və şəhərin qarşısında Xanın özü onları qarşılayacaq. Bundan sonra həmin piyada artıq həmişə səfirlərin atları önündə gedirdi. Biz şəhərdən bir mil aralıda olduğumuz zaman, bəzənib-düzənmiş 30 atlı bizə baxmağa gəldilər və bununla belə elə həmin an da döndülər və atlarını var-gücləri ilə geri çapdılar; tezliklə bundan sonra biz, olduqca daşlı torpağı olan bir kəndin yaxınlığında dayanan 100 atlının sıraları arasından keçdik. Daha iki tüfəng atəşi məsafəsi yol getdikdən sonra biz bütöv bir atlılar dəstəsinə rast gəldik, Bu atlılar səfirlərə təzim etdilər və sevinclə türkcə: «Xoşgəldiniz!» qışqırdılar, çünki onlar farscadan daha çox həvəslə türkcə danışıq və bizi salamlayırdılar. Onların müşayiəti ilə yarım mil irəli getdikdən sonra, biz sağ tərəfdəki təpələrdən birində 500 nəfərdən artıq adam olan ordu gördük. Belə ki, orada, bu təpəlikdə bizi Xan və Kələntərin, yaxud şəhər rəisinin gözlədiklərini bildiyimizdən... karvanımızı təpəyə tərəf, Xanın qarşısına döndərdik. Biz təpəyə bir az yaxınlaşdığımız zaman, Xan cah-cəlallı yoldaşlarının müşayiəti ilə səfirləri qarşılamağa çıxdı. Hər şeydən əvvəl Xanın qarşısında, sağ tərəfdə, qüvvətli, yekəpər, altı gənc və gözəl geyimli, qızıl suyuna çəkilməmiş yay və oxlu qulamlar; sol tərəfdə isə uzun tüfəngli altı cəngüdən addımlayırdı; Xanın yanında və arxasında qızıl parçalı geyimlərdə və başlarında qızıl və gümüşlə tikilmiş sarğılar, yaxud çalmalar olan xeyli şöhrətli atlılar vardı. Xan səfirlərə yaxınlaşaraq, farsların adətinin əksinə və almanların həzz alması naminə, onlara əl verdi və gəlişləri münasibətilə onları salamladı... Bizim qarşımızda at üstündə 4 musiqiçi gedir, misedən düzəldilmiş və görünüşündən tütəyə oxşayan, 4 dirsək uzunluğunda, aşağı hissəsi genişləndirilmiş, bir dirsək kəsiyi olan nəfəsli alətlərdə növbə ilə çalurdılar. Bunlardan başqa sadə tütək çalanlar da vardı; həmçinin uzadılmış küplərə oxşayan təbillərini atlarının yəhərlərindən asmış təbilçilər də vardı.

... Bəziləri bizə öz salamlarını əl çalmaqla bildirir, papaqlarını başları üstündə yelləyir, onları yuxarıya atıb-tutur, qışqırır və beləliklə bizim qabağımızda və ətrafımızda şənlənirdilər. Biz şəhər divarlarına yaxınlaşdığımız zaman, onun üstündə həmçinin də xeyli təbilçilərin, zurnaçıların və trubaçıların olduğunu gördük, onlar da xanəndələrlə birlikdə elə sevinclə səs-küy və qışqırıq salmışdılar ki, hətta öz şəxsi sözlərini belə eşidə bilmirdilər.

Xan səfirləri onların yol yoldaşlarından ən hörmətliləri ilə imarətə, yuxarıya, ziyafətə dəvət etdi, özü onları özü ilə apararaq həyətdən keçirib evin qapısına qədər ötürdü; bizi isə saray nökrələri darvaza qarşısında atdan düşməyə və həyətdən piyada keçməyə dəvət etdilər. İstirahət otaqlarının hamısı gözəl xalçalarla döşənmişdi və biz farsların hamısının başmaqlarını çıxartdıqlarını və onları qapının yanında qoyduğunu, otağa yalnız corabda daxil olduqlarını gördükdə, çirkli çəkmələrimizlə xalçalar üstündən keçməkdən çəkdiyimiz zaman, bizdən utanmamağı və çəkmələrlə içəri keçməyi xahiş etdilər. Bizi üç gözəl otaqdan keçirərək, müxtəlif cür həvəsləndirici mənzərələrlə və zərif toxunmuş xalçalarla zəngin bəzədilmiş, qaydaya salınmış və asılmış zala gətirdilər... Ziyafət zamanı tarda, kamançada və qavalda çalır və mahnılar oxuyurdular və bu musiqi olduqca qəribə və qeyri-adi ahəngdarlıq yaradırdı; bundan başqa, iki oğlan uşağı bir qədər qəribə hansısa rəqsi oynadılar və bundan sonra digər məzəli oyunlar və əyləncələr çıxartdılar. Beləliklə, həmin gün, bizim çəkdiyimiz bu qədər əziyyətlərdən sonra, biz burada elə həzlər aldığımız ki, özümüzün sanki yer üzünü cənnətdə olduğumuzu hiss etdik. (7,s.524-528)

Ərdəbil şəhərində alman səfirlərinin qarşılanmasına da «Səyahətnamə» əsərində xüsusi fəsil ayıraraq Adam Oleari yazır: «(1637-ci il – S.Ə.) Aprelin 10-da, yəni Müqəddəs Həftənin birinci günü, biz Şamaxıda olduğundan daha böyük canlanma və daha qəribə sıralanma və təntənəli surətdə Ərbədil şəhərinə aparıldığımız. Günorta çağı özümüzün adı qaydası ilə ağır-ağır getdiyimiz zaman, əvvəlcə bizi əla geyimli bir neçə güclü süvari dəstələri qarşıladılar, bizimlə görüşdülər və mehribancasına salamladılar, geri döndülər və bizim qabağımızda getməyə başladılar. Qırmızı, alabəzək qüllələrinə görə əvvəlcə biz, ondan hələ yarım mil aralıda yerləşən şəhər olduğumuzu zənn edirdik ki, arıq qoca adam olan Talib xan adlı Ərdəbil kəndləri güclü atlı dəstəsi ilə gəldi, bizi qəbul etdi və səfirlərin yanında getməyə başladı. Biz kəndi artıq arxamızda qoyduğumuz zaman, saysız-hesabsız atlı və piyada adamların izdihamını gördük, onlar ortada yanlara çəkilərək, rahat keçməyimiz üçün bizə yol verirdilər. Bundan bir az sonra orta boylu, gülürüz cənab Kəlbəli xan da 1000 nəfərlik süvari dəstəsinin müşayiəti ilə sıralanıb getdiyimiz tərəfdən gəldi, səfirləri qarşıladı, nəvazişlə salamladı və səfirlərin xahişi ilə onların arasında getdi. Sonra isə müxtəlif əyləncələr göstərilməyə başlandı. Rənglənmiş qoyun dərisi ilə üstləri örtülmüş iki ağ köynəkli oğlan uşağının hər biri əlində tutduğu narıncılar sancılmış xurma ağacından düzəldilmiş uzun şüvillərlə səfirlərin qabağında gedir, açıq tutduqları kitabdan Məhəmmədin, Əlinin və Şeyx Səfinin şərəfinə yazılmış hansısa şerləri və mahnıları oxuyurdular... Sonra bura tamamilə ağ paltarlar geyinmiş bir neçə oğlan uşaqları gəldilər, onlar quşlar kimi oxuyur və ağızları ilə olduqca məharətlə bülbül və digər quşların mahnılarını təqlid edirdilər. Yan tərəflərdə təbilçilər və zurnaçılar gedirdilər. Bəziləri bir dairədə bir-birlərindən tutaraq oxuyur və oynayırlar, o biri tərəf-

də isə digərləri tamamilə başqa tərzdə tullanır və papaqlarını göyə atır və sevinclə qışqıraraq onları yenidən tuturdular. Bəziləri isə eynilə Əlinin ehsanında olduğu kimi, başlarına mücrü tutmuş halda ətrafımızda atılıb düşürdülər. Artıq şəhərə yaxın yolun hər iki tərəfində zirehli geyimlərdə, araqcın adlanan, çimərlik papaqlarına oxşar kiçik papaqlar qoymuş çoxsaylı oxatanlar dayanmışdılar; bu papaqlara lələklər taxılmışdı. Bəzilərində bu lələklər birbaşa alına, başa və dəriyə sancılmışdı. Sonra bir neçə adam bədəninin yuxarı hissəsi tamamilə çılpaq, əllərinin və sinələrinin ətli hissələrinə xəncərlər sancılmış halda dayanmışdılar. Deyilənlərə görə bu iş Farsda (İranda) olan çoxsaylı sehrbazların insanlara salıqdırdığı təsir vasitəsilə edilir. Burada Şərqi Hindistandan olan bir neçə adam da vardı və onlar da başlarını aşağı əyib, sinələrinə vura-vura bızə səmimiyyətlə təzim edirdilər...

Xan bizi şəhərdə salınmış, böyük bağda yerləşən 10 pilləli olduqca gözəl köşkə aparıb, bizi təmtəraqla meyvələrə və yeməklərə qonaq etdi; lakin əvvəlcə o, özü sağ-salamat gəlişimiz naminə içmək üçün evə daxil olan bizim hər birimizə qızıl piyalədə şərab verdi. Bizim kiçik rütbəli adamlarımıza aşağıda, çadırda xüsusi qonaqlıq verilirdi. Qonaqlıq zamanı daim onların musiqisi çalınırdı. Köşkün yanında rəqs edən oxçular dəstəsi baletdə olduğu kimi, olduqca məharətlə musiqi təranələri altında və takta uyğun öz oxlarını başları üstündə tutur, bu oxları yelləyir və onları yenə də əvvəlki vəziyyətə gətirirdilər...». (7,s.567)

«Yemək süfrəsi və hər cür əyləncələr başa çatdıqda Xan səfirləri aparıb, əvvəllər Şah xəzinədarı olmuş Sarı Xocaya məxsus olan, şəhərin gözəl guşəsində tikilən əla, geniş və rahat evdə yerləşdirməyi əmr etdi. Onları müşayiət edən biz isə, mehriban ev sahiblərindən başqa, mənzillərindəki hər şeyi yaxşı və lazımı qaydada hazırlanmış gördük». (7, s.566-569)

Bu məqalədə biz XV-XVII əsrlərdə Azərbaycana gəlmiş Avropa səyyahlarının əsərlərində xalqımızın qonaqpərvərlik mədəniyyətinə dair qələmə aldıkları təəssüratlarından bir neçə misal gətirdik. Nüfuzlu alman alimi Adam Olearinin yazdığı «... biz burada elə həzlər aldığımız ki, özümüzü sanki yer üzünün cənnətində hiss etdik» kəlmələri Azərbaycan xalqının qonaqsevərlik mədəniyyətinə verilmiş yüksək qiymətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Английские путешественники в Московском государстве в XVII веке. Перевод Ю.В.Готье. Ленинград, 1937.
2. Bartold V.V. Müsəlman dünyası tarixində Xəzəryanı bölgələrin yeri. Tərc. edənlər: Z.Bünyadov, E.Ağayeva. Bakı, 1999.
3. Библиотека иностранных писателей о России. Т.1. Санкт-Петербург, 1836.
4. Əbu Əli Həsən ibn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, 1987.
5. История средних веков. Т.III. Москва, 2000.
6. Mahmudov Y.M. Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan. Bakı, 1985.
7. Олсрий Адам. Подробное описание путешествия Голштинского посольства в

- Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах. Пед с. нем. Павел Барсов. Москва, 1870.
8. Путешественники об Азербайджане. Под ред. Э.М.Шахмалиева. Сост. З.И.Ямпольский. Т.1.Баку, 1961.

**ЦЕРЕМОНИЯ ПРИЁМА ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ПОСЛОВ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ДНЕВНИКАХ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ XV-XVII вв.**

С.Ч.ЭЙНУБОВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются сведения об этикете приёма, почерпнутые из дневников западноевропейских путешественников – Клавихо, Контарини, Барбаро, Дженкинсона, Олеария, посетивших Азербайджан в средние века. В статье уделяется внимание описанию организации на высшем уровне церемоний приёма послов, преподнесению им дорогих даров, организации проведения пиршеств в честь высокопоставленных гостей.